

Achter en tegenover de cliënt

Maatschappelijk werkers die werken in opdracht van Justitie moeten tegelijkertijd tegenover en achter hun cliënten staan. Risicotaxatie is belangrijk, maar niet zonder begeleiding. Dat betoogt Anneke Menger, lector Werken in justitieel kader. door Anneke Menger

Ze zijn met velen. Ze werken met burgers die door omstandigheden of gedrag een risico vormen voor hun omgeving. Of met kinderen en jongeren die door gedrag van anderen ernstig gevaar lopen. Ze doen hun werk met deze burgers, hun cliënten, in opdracht van een derde: Justitie. De doelen van hun cliënten vormen een essentiële pijler in hun werk, maar vallen binnen een vastgelegd en overkoepelend doel van Justitie. Dat doel is altijd een variant op het thema 'niet recidiveren, een veilige situatie voor de kinderen, geen (nieuwe) slachtoffers'. De meesten van hen zijn opgeleid als sociale of pedagogische professional in het hbo. Hun werkveld is sterk in beweging. Waar voorheen hulp aan de cliënt zelf centraal stond en risico een marginaal thema was, ligt het accent nu juist op het beheersen van risico's in de omgeving. Deze verschuiving staat centraal in dit artikel. Daarna komt de wetenschappelijke basis van het werk kort aan bod en tot slot bespreek ik de situatie binnen de hbo-opleidingen.

Beperkt zicht

Het is 1985. Een reclasseringswerker vertelt: 'Ik kom op kantoor en hoor dat een van mijn cliënten, een Tbs-gestelde met proefverlof, op het politiebureau zit. Hij heeft het afgelopen weekend zijn vriendin gedood. Ik zeg nog: "maar hij heeft helemaal geen vriendin". "Nee, nu niet meer", zegt mijn collega die de vroeghulp heeft gedaan. Ik pak de auto en rijd naar het politiebureau voor een bezoek aan deze cliënt. Hij is schuld bewust, dat wel, maar ook moet hij lachen om de naïviteit van alle betrokkenen; hoe hij deze vriendin buiten hun zicht had weten te houden, omdat hij nu eindelijk eens iets voor zichzelf wilde hebben. Ik ben diep geraakt en vraag me af wat ik over het hoofd heb gezien. De samenwerking met deze cliënt en tussen alle professioneel betrokkenen was intensief en wij allen zijn er steeds van overtuigd geweest dat het goed ging. In die tijd was het Ministerie, de pers en de politiek van het gebeurde niet erg onder de in-

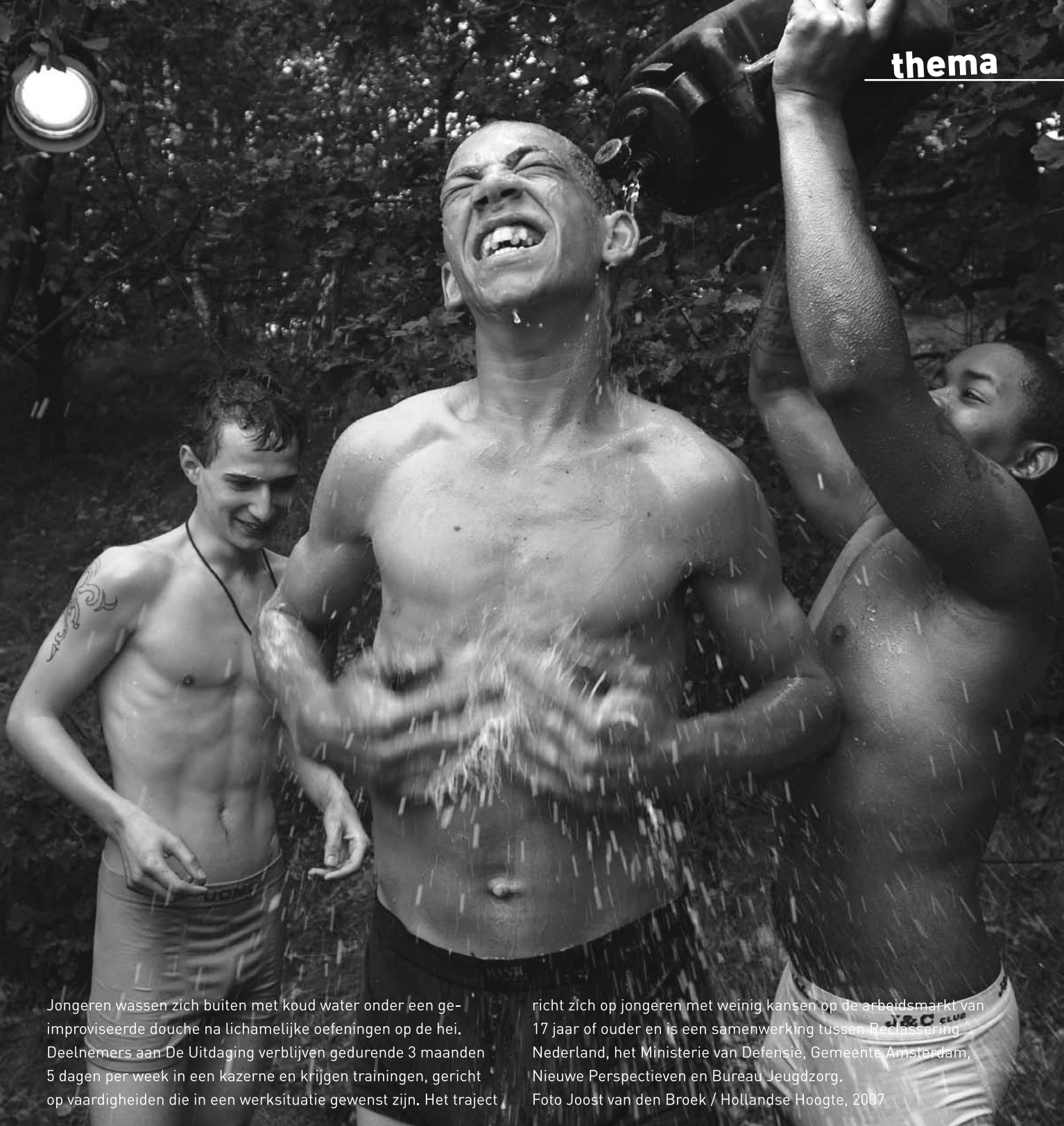
druk. Ook binnen de organisatie kreeg de zaak weinig aandacht. Je zult wel iets verkeerd gedaan hebben, kreeg ik te horen.¹ Destijds vond deze reclasseringswerker dat de reacties geen recht deden aan de ernst van de situatie, voor het slachtoffer en de dader, voor hemzelf als professional en voor de organisatie. Hij nam daarom met zijn collega's het initiatief om systematischer oog te ontwikkelen voor signalen van gevaar in het gedrag van hun cliënten. De nabijheid van de hulpverleningsrelatie stond dat tot dusver kennelijk in de weg. Of, in de woorden van deze reclasseringswerker na 25 jaar: 'Wie altijd achter zijn cliënt staat heeft beperkt zicht.'

Professionele moed

Anno 2011 is de maatschappelijke context veranderd. Anders dan destijds is het politieke klimaat gericht op hard straffen en op uitbannen van alle risico's. Enkele incidenten aan het begin van de 21e eeuw, zoals Savanna, Géssica en de Hoogerheidezaak, schokten de samenleving. De zaken kregen veel media-aandacht en de politieke pijlen waren, eerder dan op de slachtoffers en daders, gericht op de al dan niet falende hulpverleners. Evenals bij het incident uit 1985, raakten ook deze zaken de

Het politieke klimaat is gericht op hard straffen en uitbannen van alle risico's

betrokken professionals diep. Dit keer stonden ze hierin niet alleen. Enkel van hen kwam het dichterbij op de professionele en persoonlijke huid dan voorheen voor mogelijk werd gehouden. In reactie hierop is in hoog tempo geïnvesteerd in de verster-



Jongeren wassen zich buiten met koud water onder een geïmproviseerde douche na lichamelijke oefeningen op de hei. Deelnemers aan De Uitdaging verblijven gedurende 3 maanden 5 dagen per week in een kazerne en krijgen trainingen, gericht op vaardigheden die in een werksituatie gewenst zijn. Het traject

richt zich op jongeren met weinig kansen op de arbeidsmarkt van 17 jaar of ouder en is een samenwerking tussen Reclassering Nederland, het Ministerie van Defensie, Gemeente Amsterdam, Nieuwe Perspectieven en Bureau Jeugdzorg. Foto Joost van den Broek / Hollandse Hoogte, 2007

king van risicomanagement, die al eerder in gang was gezet. Het heeft geresulteerd in het gebruik van nieuwe, wetenschappelijk onderbouwde instrumenten voor risicotaxatie, zoals RISC, MATE-Crimi, B-Safer en Static 99. In de hele sector is het beleid rond risicomanagement en controle gestandaardiseerd en aangescherpt. En in trainingen werd het thema 'professionele moed', de durf om risico's te benoemen en cliënten ermee te confronteren, een belangrijk onderwerp.

Respectvol bejegenen

Deze ontwikkeling is noodzakelijk en nog niet afgerond. Rond signaleren en bespreken van risico's is de handelingsverlegenheid nog niet volledig opgelost, en de ondersteuning van profes-

sionals met verbindende concepten en methodieken moet meer aandacht krijgen. Maar de koers is helder. En zoals bij elke snelle vernieuwing creëert ook deze trend eigen vragen en spanningen. Waar in 1985 de nabijheid in de relatie het oog bijna blind maakte voor gevaar, vragen professionals zich nu af, of er in de risicogeoriënteerde werkwijze niet te veel afstand ontstaat. Is er vanaf die positie nog wel voldoende zicht op individuele noden en doelen van de betrokken cliënten?

In de woorden van een van hen: 'Ik heb steeds meer het gevoel dat ik vooral tegenóver mijn cliënten kom te staan, dat ik al hun verhalen altijd in twijfel moet trekken en dat ik hen eerst en vooral moet beschouwen als een potentieel gevaar. Dat snap ik want ik wil ook niet dat mijn cliënten slachtoffers maken. Maar

Justitiële ingreep gerechtvaardigd

Het werk binnen justitiële kaders is een verbijzondering van werken met 'drang en dwang'. Onder dwang en drang vallen allerlei varianten van voorwaardelijke of outreachende hulpverlening of 'bemoeizorg'. De sociale professionals die in dit nummer centraal staan werken echter al sinds jaar en dag in een gedwongen kader. Ze werken met mensen bij wie gedrag of omstandigheden een zodanig gevaar vormen voor hun omgeving of voor henzelf dat een justitiële ingreep gerechtvaardigd is. Op grond van deze ingreep, door een officier van Justitie of een (kinder)rechter, is hen een meer of minder sterke inperking van handelingsvrijheid opgelegd. De inperking kan zijn gebaseerd op strafrechtelijke – of civielrechtelijke overwegingen.

Strafrechtelijke kaders zijn bedoeld voor burgers die een delict pleegden. Voorbeelden hiervan zijn: onvoorwaardelijke (jeugd) detentie, voorwaardelijke straf, werkstraf, klinische of ambulante TBS, toezicht door de (jeugd)reclassering in verschillende maten van intensiteit.

Deze burgers komen in het geval van onvoorwaardelijke straffen terecht in een penitentiaire inrichting, een forensisch psychiatrische kliniek, of een justitiële jeugdinstelling. Bij de voorwaardelijke strafvarianten kunnen ze terecht komen bij de jeugd- of volwassenenreclassering of bij de Raad voor de Kinderbescherming (die naast de beschermende functie ook een rol speelt bij strafadviezen en werkstraffen van jeugdigen). De sociale of pedagogische professionals in deze organisaties doen hun werk met mensen in dit strafrechtelijke kader.

Civielrechtelijke kaders zijn bedoeld om burgers, vaak kinderen of jongeren, te beschermen tegen zichzelf of anderen. Het gaat hier om kinderen die in hun ontwikkeling worden bedreigd, thuis of daarbuiten. Denk bijvoorbeeld aan kinderen die thuis verwaarloosd of mishandeld worden, of slachtoffers van loverboys bij wie een ingreep hen kan helpen uit het systeem te komen. Voorbeelden van civielrechtelijke kaders zijn: onder toezichtstelling van een kind of opname in een inrichting voor gesloten jeugdzorg (Jeugd Plus). Betrokken sociale professionals werken bij Bureau Jeugdzorg als gezinsvoogd, in Jeugd Plusinstellingen als groepsleider of bij de Raad voor de Kinderbescherming als onderzoeker.

Ook buiten deze justitiële kaders is het mogelijk om de handelingsvrijheid van burgers te beschermen. Mensen die een gevaar vormen voor zichzelf of hun omgeving, kunnen gedwongen worden opgenomen in een inrichting. Hier kan het gaan om een psychiatrische patiënt die dreigt zelfmoord te plegen, maar ook om een dementerende bejaarde die steeds wegloopt van huis. De Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (Wet bopz) maakt deze ingreep mogelijk en beschermt de rechten van patiënten bij gedwongen opname. Ook psychogeriatrische patiënten of mensen met een verstandelijke beperking die op enige manier een gevaar voor zichzelf of anderen opleveren kunnen op basis van deze wet onvrijwillig worden behandeld. Ook kan de overheid in het kader van kindbescherming met een beslissing van de kinderrechter overgaan tot gedwongen jeugdzorg. Betrokken sociale professionals werken in de ambulante en klinische ggz en bij ambulante en klinische jeugdzorg.

hoe kan ik op die manier nog aansluiten bij hun eigen veranderdoelen, en hoe kan ik hen op die manier tegelijk respectvol bejegenen zodat zij kunnen veranderen?'

De professional staat met de rug naar de toekomst: tegenover de cliënt, gefixeerd op het risico van herhaling

Rug naar de toekomst

Deze twijfel weerspiegelt enerzijds het – voorlopige – gebrek aan methodisch houvast. Anderzijds heeft deze professional een belangrijke kwestie te pakken die om zorgvuldige aandacht vraagt. De reclasseringswerker die in 1985 altijd *achter* zijn cliënt stond bleek een beperkt zicht te hebben op de situatie. Het is de vraag of het zicht van degene die altijd *tegenover* de cliënt staat veel beter is. Als het veld doorslaat naar eenzijdige oriëntatie op maatschappelijke veiligheid is de situatie uiteinde-

lijk misschien wel net zo risicovol als bij de eenzijdige oriëntatie op hulpverlening van weleer.

Een nieuwe eenzijdigheid kan onder meer leiden tot een statische opvatting over de veranderbaarheid van mensen. De statistische uitkomst van een taxatie-instrument wordt dan vooral beschouwd als de voorspelling van een delict dat deze persoon vermoedelijk weer gaat plegen. In plaats van een hypothese omtrent de kans op recidive van deze persoon, die hij of zij met behulp van het toezicht juist moet zien te weerleggen (van Gunsteren, 2010).

Bij een nieuwe eenzijdigheid bestaat de kans dat gezonde *reactance* van cliënten, of diens ambivalenties over gedragsverandering, vooral beschouwd gaat worden als risico en als zodanig wordt afgehandeld, in plaats van als het professioneel te bewerken gedrag van cliënten in gedwongen kader (Menger & Krechtig, 2004). Het wordt bij een nieuwe eenzijdigheid ook moeilijk om perspectieven op een gereïntegreerd leven te ontwikkelen en om te werken aan doelen die dit perspectief stap voor stap dichterbij kunnen halen. (McNeill, 2002, 2004, Vogelvang, 2009). Want de professional staat als het ware met de rug naar de toekomst: tegenover de cliënt met de blik gefixeerd op het risico van herhaling van gedrag uit het verleden.

Ogen aan alle kanten

Professionals die zich afvragen hoe zij met behoud van het oog voor risico met respect kunnen werken aan perspectieven en veranderdoelen van hun cliënten, bevinden zich in het gezelschap van wetenschappers en onderzoekers. Uit grote internationale meta-reviews komt naar voren dat effectiviteit van justitiële interventies vooral samenhangt met de combinatie van risicoreducerende (controleerende) en perspectief vergrotende (begeleidende) activiteiten. (Bonta & Andrews, 1994, 2006; Lipsey & Cullen, 2007). Om in de beelden van de professionals zelf te blijven: effectief werken in justitiële kaders vraagt om een brede blik die verworven wordt door steeds te veranderen van perspectief. Dan weer achter, dan weer tegenover de cliënt, met ogen aan alle kanten.

Wetenschappelijke basis

Naar de effectiviteit van justitiële interventies wordt veel onderzoek gedaan. *Evidence based* werken is als term ingeburgerd. Veel organisaties hebben hun werk zo goed mogelijk ingericht volgens bekende principes van effectiviteit. De sector lijkt op dit punt een voorloper te zijn in het sociale domein.

Tegelijkertijd ging het niet zonder slag of stoot. Een van de kwesties die tot discussies leiden betreft de vraag welke concepten en daarop gebaseerde onderzoeksresultaten het meest passend zijn. Discussies hierover tussen onderzoekers spelen ook onder professionals. De bijdrage van McNeill in dit themanummer biedt een voorbeeld van een belangwekkende paradigma-discussie in het strafrechtelijke domein.

Een tweede kwestie betreft de vraag hoe *evidence based*-protocollen zich verhouden tot het professionele oordeel en de *tacit knowledge* van ervaren beroepsbeoefenaren en welke opvatting van professionaliteit leidend is. Gaat het alleen om effectiviteit in de zin van 'wat werkt'? Of is het voor professionals noodzakelijk dat zij verankerd zijn in de waarden van het vak en dat zij hun effectiviteit onderzoeken in het licht van deze waarden? Ed de Jonge gaat in dit themanummer daarop in.

Ook in major

Hoe groot het veld ook en hoe weerbarstig het vak, voor het werken in gedwongen kader was decennia lang nauwelijks onderwijs ontwikkeld binnen het hbo. In de afgelopen jaren is hier snel verandering gekomen. Sinds het begin van deze eeuw ontwikkelden veel hogescholen meer en beter onderwijs voor studenten die in dit veld willen werken en vanaf 2007 bestaat er een landelijke minor. Deze minor wordt momenteel aan twaalf hogescholen onderwezen en is zeer populair. Dit is een belangrijke stap. Maar een minor is onvoldoende om sociale professionals goed voor te bereiden op de hoge eisen die dit werk aan hen stelt. Concepten die een rol spelen bij het werken in gedwongen kader dienen ook in het majordeel van de hogere beroepsopleidingen aan bod te komen. Dat is noodzakelijk voor een professionele uitoefening van dit werk. En dat is bovendien goed voor de verdere ontwikkeling van de theoretische en methodische basis van de opleidingen voor social work: daar

bestaat nog altijd een vorm van conceptuele en handelingsverlegenheid rond thema's als bevoogding, ingrijpen, directief en controlerend optreden en moraliseren. Een brede doordinking van deze thema's, in de context van veranderende inrichting van het sociale domein (Wmo) en de verharding in het politieke klimaat zal het social work in de breedte ten goede komen.

Anneke Menger is samen met Jo Hermanns lector Werken in justitieel kader aan de Hogeschool Utrecht.

Noot

1. Casus ontleend aan: Vliet, van J. (2010): Chain-management of change management in de TBS? De reclasseringswerker tussen stilstand en verandering, tussen toezicht en rehabilitatie. *Proces*, 2010/3, p. 141-147. Met dank aan Jaap voor het gebruik van zijn casus in dit artikel.



Bronnen

- Andrews, D. A., & J. Bonta (1994, 2006), *The Psychology of Criminal Conduct* (4th ed.). Newark, JH: LexisNexis.
- Beek, D.J. van, D. de Doncker & C. de Ruiter (2001), *Static 99. Inschatting van het risico van seksueel geweldddadige recidive bij volwassen seksuele delinquenten*. Nederlandse versie. Utrecht: Forum Educatief.
- Gunsteren, H. van (2010), 'Het verdwijnende individu'. In: *de Volkskrant*, 2 januari 2010.
- Hanson, R.K., & D. Thornton (1999), *Static-99: Improving actuarial risk assessment for sex offenders*. (User Report 99-02). Ottawa, Canada: Departement of the Solicitor General.
- Hildebrand, M. (2010a), *Handleiding RISC versie 3. Deel 1: Basisdiagnostiek, verdiepingsdiagnostiek en integrale conclusie*. Utrecht: Reclassering Nederland.
- Hildebrand, M. (2010b), *Handleiding RISC versie 3. Deel 2: Indicatiestelling*. Utrecht: Reclassering Nederland.
- Lipsey, M.W. & F.T. Cullen (2007), 'The effectiveness of correctional rehabilitation: A review of systematic reviews.' In: *The Annual Review of Law and Social Sciences*. jg. 3, pp. 297-320.
- McNeill, F. (2002), *Beyond 'What Works': How and why do people stop offending?* CJWS Briefing Paper. Glasgow: Scottish Centre for Crime and Justice.
- McNeill, F. (2004), 'Desistance, Rehabilitation and Correctionalism: Developments and prospects in Scotland'. In: *The Howard Journal*, jg. 43, pp. 420-436.
- Menger, A. & L. Krechtig (2004), *Het delict als maatstaf. Methodiek voor werken in gedwongen kader*. Amsterdam: SWP.
- Ruiter, C. de (2009), *B-Safer: Risicotaxatie bij relationeel geweld*. Utrecht.
- Schippers, G. M., & T.G. Broekman (2010), *MATE-Crimi 2.01. Handleiding en protocol*. Nijmegen: Bêta Boeken.
- Skeem, J., E. Louden, J. Polaschek & J. Camp (2007), 'Relationship quality in mandated treatment: Blending control with care'. In: *Psychological Assessment*, jg. 19, pp. 497-410.
- Vogelvang, B. (2009), *Een sterk verhaal. Over de invloed van reclasseringswerkers op het stoppen met criminaliteit na detentie*. Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool.